

YENİ-LİBERAL POLİTİKALARIN KENTSEL SANAYİYE ETKİLERİ: ANKARA ÖRNEK ÇALIŞMASI¹

Melih Ersoy

Giriş

Bu çalışmanın amacı, ülkemizde "24 Ocak Kararları" olarak bilinen istikrar paketi ile tarihlendirilen yeni liberal politikaların kentsel sanayi sektörünü ne yönde etkilediğini araştırmaktır.

Yeni liberal ve/veya dışa açık büyüme modeli ülkemizde, 1950'lerde başlayıp, 60'yı yıllarda olgunlaşan ve nihayet 1970'li yılların ikinci yarısında hemen tümüyle tıkanan ithal ikameci birikim modeline tepki olarak doğdu.

Bilindiği gibi,ithal ikameci modelin kuramsal çerçevesi 1930 ve 1940'lı yıllarda Latin Amerika Ülkelerinde yaşanan otarşik gelişme modelinin sağladığı sanayileşme deneyiminden kaynaklanır. Dünya ticaret sisteminin, eşitsiz ve hakça olmayan yapısı,bu ülkelerin ödeme dengelerinde büyük açıklara neden olmuş, bu da anılan ülkelerdeki sanayileşme çabalarını baltalamaya başlamıştı. Batılı çizgide hızlı kalkınma yollarını arayan Birleşmiş Milletler desteğindeki radikal milliyetçi aydınlardan oluşan ECLA (B.M. Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) okulu, çözümün, "dışalımı yapılan malların ülke içinde üretilmesi" biçiminde basitleştirerek özetleyebileceğimizi, ithal ikameci kalkınma modelinde bulunabileceğini ileri sürüyordu. Bu stratejinin temel araçları olarak da, kotolar ve yüksek gümrük duvarları ile korunan yerli sanayi, sabit kur, sabit faiz ve nihayet bu stratejinin doğal bir sonucu olan devletin yoğun biçimde ekonomik düzeye müdahalesi öneriliyordu (Booth, 1975; O'Brien, 1975; Chilcote, 1974,Ersoy 1992). Ancak, ECLA'nın önerilerini uygulayan ülkeler bir süre sonra bu modelin çözmeyi vaad ettiği çelişkileri yeniden ve daha güçlü olarak yaşayarak ciddi bir bunalımla karşılaştılar.

İktisat politikaları bakımından, Türkiye'nin de benzer çizgiyi izlediğini görüyoruz. 1950'li yıllarda başlayan ithal ikameci birikim modeli ile önceleri, tarıma dayalı dayanıksız tüketim malları sanayi, daha sonraları ise buna ek olarak dayanıklı tüketim malları ve ara malları üreten bir sanayi yapısının oluştuğunu görüyoruz. Devlet öncülüğünde ağır sanayi mallarının yurtiçinde üretimine ilişkin plan ve girişimlerin yapıldığı 70'li yılların ikinci yarısı ise,aynı zamanda ithal ikameci birikim modelinin sınırlarına -petrol bunalımının da hızlandırıcı etkisi ile- ulaşılan yıllar oldu.

70'li yılların sonuna gelindiğinde ise, artık Türkiye'de, ekonomik yapının kendisini yeniden üretebilmesi ve büyüebilmesi için gerekli olan hammadde ve sermaye mallarının teminini sağlayacak döviz gelirleri büyük ölçüde azalmıştır ve dış ödemeler dengesinde ciddi sorunlar vardır; 70'li yılların başları ve son yılı itibariyle dış borçların GSMH'ya oranı iki katına çıkarken, dışsattımın dışalımı karşılama oranı yarı yarıya azalmıştır; kur değerleri gerçek pariteyi yansıtmamaktadır; enflasyon oranı yükselmiştir; dışalımında karşılaşılan güçlüklerle bağlı olarak

¹İktisat Dergisi, 1993.

üretim azalmış ve kapasite kullanım oranları düşmüştür. Verimlilik ve etkinlik kaygısından uzak bir sanayi yapısı oluşmuştur. (Şenses, 1989; Çelebi, 1991; Sönmez, 1980, 1992)

İşte bu ortamda ,24 Ocak istikrar paketi ve onu izleyen iktisat politikaları ile Türkiye ekonomisinin yeniden yapılanarak ithal ikameci birikim modelinin getirdiği bunalımın aşılacağı savlanmıştır. 1980'lerin "ihracata yönelik sanayileşme stratejisi" veya "dışa açılmacı birikim modeli" ile ekonominin aşağıdaki biçimde yeniden yapılanması öngörülmekteydi: Esnek ve gerçekçi bir döviz kuruna geçilecek; korumacılık azaltılacak, dışalım liberalleştirilecek; yarışmacı koşulların sağlandığı bir finans ve para piyasası oluşturularak pozitif faize geçilecek; yeni vergi ve bütçe politikaları iç piyasayı daraltıcı, anti-enflasyonist ve dışsatımı destekleyici yönde olacak ve kamunun ekonomik hayata müdahalesi asgariye indirilecekti. Açıkça ifade edilmeyen, ancak bu birikim modelinin kısa dönemde başarısı için zorunlu olan, en canalcı öngörü ise, üretimin dış pazarda yarışabilecek maliyetlerde sağlanabilmesi için ücretlerin düşük tutulması ve buna bağlı olarak da sendikal hakların ve grevlerin kısıtlandığı bir çalışma düzeninin yaratılmasıydı. 12 Eylül'le birlikte, bu modele karşı oluşacak toplumsal tepkinin en aza indirildiği bir ortam da sağlanmış oldu.

Sözkonusu politikaların ulusal düzeyde ne ölçüde başarılı olduğu birçok makale ve kitapta ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Bu bildiride, anılan politikaların, Ankara örneğinde, kentsel alanlarda sanayi sektörünü ne yönde etkilediğine ilişkin görgül bulgularımızı sunmakla yetineceğiz.

Yöntem ve Kuramsal Çerçeve

Ankara kentindeki sanayi birimlerinin yapısal özelliklerini ortaya koymak amacı ile, verilerini 1979 yılının ikinci yarısında topladığımız, bir alan çalışması yapılmıştır. Bu çalışma ile 24 Ocak kararlarının hemen arifesinde, Ankara kentinde imalat sanayindeki firmaların ayrıntılı bir kesiti çıkartılmıştır (Ersoy, 1982). 1990 yılında yapılan ikinci bir alan çalışmasında ise, aynı firmalarla 10 yıl sonra bir kez daha görüşülmüştür. Bu bildiride sözü geçen iki çalışmanın bulgularını karşılaştırarak, yeni liberal politikaların bu kesimi ne yönde etkilediğine ilişkin ipuçları elde etmeye çalışacağız.

Araştırma sonuçlarını özetlemeden önce kuramsal çerçevede kullanılan bazı tanım ve kavramlara açıklık getirmek gerekecektir.

Bilindiği gibi, Uluslararası Standard Sanayi Sınıflandırmasında (ISIC) sanayi sektörü; madencilik, imalat, elektrik, gaz, su ve inşaat alt sektörlerini kapsamaktadır. Bizim çalışmamız, toplam sanayi üretimi içinde en yüksek paya sahip olan imalat sanayi ile sınırlı tutulmuştur.

Ankara Kenti (Belediye Sınırları İçi) için 1965-1985 yılları arasında, toplam çalışan nüfusun, yaklaşık 1/4'ü bu kesimde istihdam edilmiştir.

Çalışmamızda, imalat sanayini temsil etmek üzere, 1979'da bu kesimde çalışanların yaklaşık yarısının istihdam edildiği dört alt sektörde (giyim, ayakkabı, metal ve döküm, ağaç işleri) 195 işyerinde (1979 yılında 4 alt sektördeki toplam işyerlerinin % 5 i) anket çalışması yapılmıştır.

1990 yılında yapılan anket çalışmasında karşılaşılan birinci sorun, 1979 yılında görüşülen işyerlerine ulaşmaktı. Nitekim, tüm çabalara karşın, bu işyerlerinin % 14'ünün izine hiç bir şekilde rastlamak mümkün olamamıştır.

Ulaşılan 168 işyerinden (%86) ise, ancak 104'ü (%53) ile yeniden görüşme yapabildik. Adresini saptamamıza karşın anket yapılmayan 64 firmadan yaklaşık yarısının iflas ettiğini, 1/4 ünün emekliye ayrıldığını veya öldüğünü, kalan bölümün ise sektör değiştirdiği belirledik. İzine rastlayamadığımız 27 firmanın da iflas veya başka nedenlerle işlerini terkettiklerini varsayarsak, ilk bulgu olarak, 10 yıllık dönemde, görüşülen firmaların yaklaşık % 30 unun kapanmış olduğu söylenebilir. Bunun 10 yıllık bir süre için oldukça yüksek bir oran olduğunu belirtmekle yetinelim.

1979 yılında görüşülen firmaların ancak % 53'ü ile yeniden anket yapabileceğimizin anlaşılması üzerine, temsil oranını yükseltmek için, 1980 ile 1990 yılları arasında incelenen 4 alt sektörde yeni açılan işyerleri arasından, herbir alt sektör için orijinal çalışmadaki oran ve sayılar sabit tutulacak biçimde, tesadüfi örnekleme yolu ile seçim yapılarak, karşılaştırmanın yine aynı örneklem büyüklüğünde sürdürülmesi yoluna gidilmiştir. Ancak hemen belirtelim ki, bu bildiriye sadece 1979 da görüştüğümüz ve on yıl sonra tekrar ulaşabildiğimiz 104 işletmeye ilişkin bulgularla yetineceğiz.

Çalışmamızda, kentsel sanayi sektöründe yer alan üretim birimlerine ilişkin değerlendirme ve karşılaştırmalar iki temel kategoride incelenmiş; İkinci kategori de kendi içinde iki kesimde ele alınmıştır.

Birinci kategori, kapitalist biçimde örgütlenmemiş, basit meta üretimi yapan birimleri kapsar. Zenaat birimleri olarak da adlandırabileceğimiz bu kategorideki üretim birimlerinde üretim, zenaatkar tarafından kendi başına veya aile bireylerinin yardımı ile yapılmakta, ücretli emek ender olarak kısa süreler için çalıştırılmaktadır. Teknoloji düzeyinin çok düşük olduğu, artık değer üretilmediği, üretim araçlarının sermaye olmadığı bu birimleri kapitalist pazar için üretim yapmalarına karşın, kapitalist olmayan (bu anlamda da egemen olmayan) üretim birimleri olarak sınıflandıracağız.

İkinci kategori, kapitalist işletmeleri kapsamakta ve kendi içinde iki kesimde ele alınmaktadır; 1) bu kategorinin alt düzeyinde yer alan, firma içi sosyal ilişkilerin kapitalist biçimde örgütlenmesine karşın üretimin teknik ilişkileri düzeyinde sermayenin, emeği, ancak 'biçimsel' olarak boyunduruğuna aldığı manüfaktür birimleri (imalathaneler) ile; 2) Bu kategorinin üst düzeyinde yer alan ve emeğin gerçek veya maddi olarak denetim altına alındığı ve kapitalist üretimin en gelişmiş birimlerini temsil eden fabrikalar. (Ayrıntılı tartışma için bkz. Ersoy, 1982, Ersoy, 1992a)

Bu tanımlamaları da yaptıktan sonra artık çalışmamızın görgül bulgularını inceleyebiliriz.ⁱⁱ

1. Firma Büyüklükleri:

Tek başına alındığında firma büyüklüklerinin yanıltıcı bir karşılaştırma ölçütü olabileceği gözönüne alınarak, 10 yıllık dönemin karşılaştırılmasında, üretim birimlerindeki nicel değişme yanısıra, geliştirdiğimiz üç kategori ile sınırlı kalmak üzere, nitel farklılaşma da araştırılmıştır.

Buna göre, 1 ile 2 kişinin çalıştığı firma oranı, 1980 de % 34'den 1990 da %44'e çıkarken, aynı dönemde 10 ve daha fazla çalışanın bulunduğu firma oranı % 27'den % 22'ye düşmüştür. Nitel karşılaştırmamız da benzer sonuçları daha çarpıcı biçimde verdi. Buna göre, basit meta üretimi yapan işyerlerinin oranı % 36'ya çıkarken, imalathanelerin oranı % 75'den % 61'e düşmüştür.

Diğer bir deyişle, "yeniden yapılanma" döneminin 10 yıllık kesitinde, incelediğimiz firmaların % 30 u tümüyle kapanırken, yaşamını sürdürebilenlerin önemli bölümünün küçüldüğü, bu arada birkaç işyerinin de imalathaneden fabrika kategorisine sıçrama yapabildiği anlaşılmaktadır.

Tüm bu oransal karşılaştırmalar, yeni liberal dönemde, incelediğimiz alt sektörlerdeki işyerlerinde, belirgin bir kutuplaşmanın yaşandığını göstermektedir.

2. Firmaların Yasal Statüsü

Firmaların yasal konumlarını incelediğimizde, üretim birimlerinde kutuplaşma yönündeki gözlemimizi destekler doğrultuda sonuçlarla karşılaşmıştır. şahıs firmalarının oranı % 57'den % 80'e, limited ve anonim ortaklıklar % 5'den %9'a çıkarken, basit ortaklıklar % 37'den % 10'a düşmektedir. Topladığımız veriler, özellikle 1-4 ortaklı işyerlerinin ki bunlar çoğunlukla imalathane niteliğindeki işletmelerdir, yarı yarıya azaldığını ve bunların büyük bölümünün şahıs firmalarına dönüştüğünü göstermektedir.

3. Sabit Sermaye

Bilindiği gibi, Marksist yazında iş aletleri her koşulda sabit sermaye kapsamına alınmazlar. Hammaddeleri metaya dönüştürmek için kullanılan iş aletleri, makineler, bu süreç artık değer yaratmak için kullanıldıkları durumda 'sabit sermaye' kapsamına girerler. Bu nedenle, çalışmamızda basit meta üreticilerinin içerildiği birinci kategorideki üretim birimleri için sabit sermayeden söz etmek kuramsal olarak anlamlı olmayacaktır. Ancak, bu bildirinin amacı 10 yıllık dönemde ortaya çıkan değişimin vurgulanmasıdır. Çalışmamızda basit meta üreticileri kategorisindeki firma sayısının azımsanmayacak miktarda olduğu gözönünde tutulduğunda, karşılaştırmada bu kesimi dışlamak, değişimin boyutlarını eksik yansıtmamıza neden olacaktır. Bu nedenle, basit meta üretimi yapan işyerleri de incelemeye dahil edilmiştir.

ⁱⁱ Tekrar hatırlatalım ki aksi belirtilmedikçe, karşılaştırmalar 1990 yılında tekrar görüşebildiğimiz 104 firma için yapılacaktır. "Tüm firmalar" denildiği zaman ise 1980 ve 1990 yıllarında anket yapılan tüm firmalara ilişkin veriler karşılaştırılacaktır.

Bulgularımıza göre, anket yapılan firmaların yaklaşık % 10'u, üretim sürecinde mekanik güç kullanmamaktadır. Bu oran basit meta üreticilerinde iki katına çıkmaktadır. İncelenen dönemde, mekanik güç kullanan firmaların kullandıkları makinaların ortalama gücü (fabrikalar dışında) yaklaşık 10 HP'den 14 HP'ye çıkmıştır. Artışın etkileyici olduğu söylenemez.

Fabrikalar dışında kalan işyerlerindeki makina sayısının aynı dönemde % 90 oranında arttığı gözönüne alınır, yeni eklenen makina stokunun ortalama motor gücünün 1980 stokunun da gerisinde kaldığı söylenebilir. Kullanılan makinaların ortalama yaşları da iç açıcı değildir. Ortalama makina yaşının 17 yıl olduğu 4 alt sektörde, makina stokunun ortalama yaşı 10 yıl ve altında olan firma oranı ancak % 20'de kalmaktadır.

Özetle, yeni liberal politikaların uygulanmaya başlandığı yıldan on yıl sonra sayıca azalan ve küçülen üretim birimlerimiz, gerekli sabit sermaye yatırımlarını yapamamış, eski teknoloji ile üretimlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır.

4. Verimlilik ve Faktör Oranları ⁱⁱⁱ

Bu bölümde, tartışmaya, özel kesimde yatırımların temel itici gücü olan karlılık düzeylerinin, yeni liberal dönemde ne yönde değiştiğini ve üretim kategorileri arasında nasıl dağıldığını incelemekle başlamak istiyoruz.

1980 ve 1990 yılları arasında, firmalar düzeyinde girdi, çıktı, ücret vb. değişkenlerden yararlanarak hesapladığımız ortalama brüt karlılık -vergiler, stoklar ve faiz harcamaları hesaplamaya dahil edilmemiştir- değerlerinin aritmetik ortalamasının 86 kat arttığını görüyoruz. Aynı dönemde enflasyon oranının 84, tüketici fiyat endeksinin ise 91 kat arttığı gözönüne alınır, brüt karın bunların üzerinde bir artış gösterdiği anlaşılacaktır. Ancak, karlılıktaki bu artışın, üretim kategorileri arasındaki dağılımı ilginç sonuçlar vermektedir. Ortalama artış, iki dönem arasında, basit meta üreticilerinde 41, imalathanelerde 89, fabrikalarda ise 106 katdır. Diğer bir deyişle, fabrikalar enflasyon değerinin oldukça üzerinde kar yapabilirken, imalathaneler enflasyon oranını ancak yakalamaktadırlar. Basit meta üreticileri ise, eldeki bulgulara göre, bu dönemde ciddi kayıplara uğramışlar ve önemli ölçüde yoksullaşmışlardır.

Çalışan başına düşen kar değerleri de benzer bir tablo çizmektedir. 10 yıllık dönem için ortalama artış fabrikalar için 88, imalathaneler için 82 ve basit meta üreticileri için 17 kat olarak belirlendi. Diğer bir deyişle, basit meta üreticilerinin bu dönemde karşılaştıkları kayıp çalışan başına düşen ortalama kar değerlerinde daha da çarpıcı olarak ortaya çıkmaktadır.

Özetle, imalathane ve özellikle fabrika kategorisinde işyeri ve çalışan başına düşen ortalama yıllık karın on yıllık dönemde arttığını görüyoruz.

Şimdi de bu artışın kaynaklarını araştıralım. İlk akla gelen neden, sabit sermaye mallarına yapılan yatırım ve buna bağlı olarak emeğin fiziksel verimliliğindeki artıştır. Bunun için getiri ve K/O oranları ile çalışan başına düşen sabit sermaye miktarındaki değişimi inceledik.

ⁱⁱⁱ Bu bölümde verilen değerlere ilişkin ayrıntılı dökümler için bkz Ersoy, 1993.

Topladığımız veriler, getiri oranında (brüt kar/sabit sermaye)çok sınırlı bir artış olduğunu, ancak artışın, dağılımında fabrikalar lehine olmak üzere, kategoriler arasında büyük dengesizlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

K/O oranlarında ise ,fabrika kategorisinde çok daha çarpıcı olmak üzere yarı yarıya varan düşüşlerle karşılaştık.

Aynı dönemde, çalışan başına düşen sabit sermayeye ilişkin ortalama değerlerin de, basit meta üreticilerinde çok belirgin olmak üzere, tüm kategorilerde önemli oranlarda düştüğünü saptadık. Çalışan başına düşen sabit sermaye değerinin , incelediğimiz on yıllık dönemdeki ortalama artışı 32 kat ile sınırlı kalırken, bu oran basit meta üreticileri, imalathaneler ve fabrikalar için sırası ile 30, 38 ve 27 kat olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, sabit sermaye mallarına yapılan yatırımlar enflasyon artışının çok gerisinde kalmıştır.

Tüm bu bulgular, incelenen dönemde, imalathane ve fabrikalar için hesapladığımız, ortalama karlılık değerlerindeki yükselmenin kaynağının sabit sermaye yatırımlarında gerçekleşen bir artışta, veya, diğer bir deyişle, görece artık değer artışında aranmaması gerektiğini göstermektedir.

Karlılığın artışındaki nedenleri araştırırken incelediğimiz ikinci alan, ücretler ve kar/ücret oranlarındaki değişimlerdir. 1980 ve 1990 verileri ortalama ücretlerdeki artışın gerek enflasyon ve gerekse de tüketici fiyatları endeksinin gerisinde kaldığını göstermektedir. Gerek imalathaneler ve gerekse de fabrikalarda (artış yüzdesi sırası ile 76 ve 78 kat)durum önemli bir farklılık göstermemektedir. Kar/ücret oranının aynı dönemde % 10 luk bir artış olduğu hesaplanmıştır. Bu oranın, fabrika kategorisinde, imalathanelerle karşılaştırıldığında çok daha büyük bir artış gösterdiği saptanmıştır.

Özetle,incelediğimiz alt sektörlerdeki imalathane ve fabrikalarda, bu dönem için hesapladığımız karlılık artışının kaynağının, üretimin teknik ilişkilerinden çok sosyal ilişkilerinde aranması gerektiği kanısındayız.

5. Girdi, Finans ve Son Ürün Piyasaları

Bu bölümde öncelikle girdi temininde firmaların karşılaştıkları sorunlara değineceğiz. Hammaddenin istenilen zaman, kalite ve fiyatta temini imalat sanayinin en temel sorunlarından birisidir.

Ankara örneğinde, 1980'de üreticilerin % 40'ı hammaddeyi, gerektiği zaman, stok kullanmadan doğrudan piyasadan sağlarken, 1990'da bu oran % 60'a çıkmıştır. Yine, 1980 bulgularına göre üreticilerin yaklaşık yarısı, girdilerini toptan satış yapan ticarethanelerden veya fabrikalardan doğrudan temin ederken, 1990'da bu oranın % 70'e çıktığı görülmektedir. Girdi alımlarında peşin ödeme yapan üretici oranı aynı dönemde % 61'den % 29'a düşmüştür.

Tüm bu bulgular yeni liberal politikaların, girdilerin istenilen fiyatlarda değilse bile, istenilen zaman ve yerden sağlanabildiği bir piyasa ortamını oluşturduğunu göstermektedir.

Finans piyasasına gelince, bilindiği gibi, 1980 sonrasında monetarist politikaları ile reel faiz uygulamasına geçilmiş, buna bağlı olarak kredi maliyetlerinin yükselmesi, sanayi sektöründe özkaynak oranı düşük firmaların büyük güçlüklerle karşılaşmasına neden olmuştur.

Alan çalışmamızda, resmi kanallardan (banka, kooperatif vb.) kredi alan firma oranının % 49'dan % 27'ye düştüğü saptanmıştır. Diğer bir deyişle, 1990 yılında firmaların ancak 1/4'ü resmi yollardan kredi alabilmiştir. Kredi kullanmayan firmaların % 90'ı, kredi kullanmama nedeni olarak, öz kaynak yeterliliğinden çok, faiz oranlarının yüksekliğini göstermektedirler. İşletmelerin yaklaşık yarısı mali gereksinimlerini kendi özkaynaklarından sağlamaya çalışırken, kalanı yakınlarından veya tüccardan yararlandıklarını belirtmişlerdir. Kuşkusuz, bu genel ortalamalar, üretim birimi kategorilerine göre değişmektedir. Basit meta üreticilerinden kredi kullanan işletme oranı 1980- 90 arasında % 38'den % 17'ye, fabrikalarda ise % 100'den % 62'ye inmiştir. Bu tabloyu tamamlamak için alınan kredilerin miktarlarının farklı kategoriler arasında nasıl dağıldığını da incelememiz gerekmektedir. 1980 yılında imalathanelerin kullandıkları toplam kredi miktarı basit meta üreticilerinin 5 katı, fabrikalarınki ise, imalathanelerin 13 katıdır. Bu oranların 1990 yılında 7 ve 43'e çıktığı saptadık. Kanımızca, bu önemli artış da sektördeki kutuplaşmanın bir başka göstergesi olarak yorumlanabilir.

Nihai ürünün nasıl pazarlandığı, üretilen ürünün yeniden ve genişletilmiş olarak sermayeye dönüşümünün gerçekleşmesi ile ilgili olduğu için, üreticiler açısından canalcı bir evreyi temsil etmektedir.

Bu çerçevede ilk araştırılan konu, firmaların ürünlerinin dağıtım ve pazarlamasının doğrudan kendileri tarafından mı yoksa tüccarlar tarafından mı yapıldığı idi. Özellikle, basit meta üreticileri ve imalathaneler için bu konu son derece önemlidir; çünkü toptancı ve perakende satış karlarının üreticide kalması sermaye birikimine önemli katkıda bulunmaktadır. Nitekim, 1979 yılında görüşülen tüm firmaların % 19'u ürünlerini kendileri pazarlarken, on yıllık dönem sonunda ayakta kalabilen işletmelerde bu oran % 42 olarak belirlenmişti. Diğer bir deyişle, sanayi ve ticaret karlarını birlikte denetleyebilen firmaların yaşama şansları büyük ölçüde artmaktadır.

Yeni liberal politikaların Ankara'da sanayi sektörünü nasıl etkilediğini araştırdığımız bu çalışmada, 1990 yılında tekrar görüşebildiğimiz firmalar bu açıdan da incelenmiştir. Bulgularımız, 1980'de yaklaşık yarısı (%42) kendi pazarlama şirketlerine veya mağazalarına sahip olan işletmelerin, 1990 yılında ancak 1/5'nin bu yapılarını sürdürebildiklerini göstermektedir. Farklı üretim kategorileri arasındaki dağılım da sıkça vurguladığımız kutuplaşma eğilimini destekler yöndedir. Buna göre, 1980 ve 1990'da fabrikaların tümü pazarlama şirketi ve mağazalarına sahip iken, bu olanağı olan basit meta üreticileri ve imalathanelerin yaklaşık yarısı 1990 yılında işletmelerinin bu birimlerini kapatmak zorunda kalmışlardır.

6. Alt-sözleşme

Ülkemizde alt sözleşme veya fason üretim ilişkilerinin oldukça sınırlı bir gelişme gösterdiği, birçok araştırmanın ulaştığı bir ortak sonuç olmuştur. İthal ikameci sanayi yapısı büyük firmalar düzeyinde, sabit sermaye malları ve önemli girdilerin yurt dışından teminini zorunlu kılarken,

büyük yatırım gerektirmeyen, ancak getirisi yüksek pazarlama ve servis hizmetleri de genellikle bu firmaların bünyesinde kurulması yoluna gidilmiştir. Ancak, son yıllarda özellikle ekonomik bunalımın etkilerini hafifletmek ve "zamanında üretim" yöntemi ile de karlılıklarını yükseltmek isteyen bazı büyük firmaların alt-sözleşme ilişkilerini geliştirmeye başladıklarını görüyoruz.

Ankara örneğinde ise, alt sözleşme ilişkilerinin hala çok yetersiz düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Daha da ilginç, on yıllık dönemde fason iş veren ve/veya alan firma oranı ("tüm firmalar" düzeyinde) % 37'den % 22'ye, alınan ve verilen fason işlerin parasal değerinin toplam satışlara oranı da % 0.15'den, % 0.04'e düşmüştür.

Üretim birimleri kategorileri itibariyle yaptığımız karşılaştırma, 1980 ve 1990 yıllarında anket verilen tüm işletmelerden basit meta üretimi yapanlar ile imalathanelerde alt sözleşme ile çalışan firma arasında düşüş olurken, fabrikalarda tersine bir gelişme olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, bu çalışmamızın amacı yeni liberal politikaların sanayi sektörünü kentsel ölçekte ne yönde etkilediğini, Ankara örneğinde incelemektir. On yıl ara ile aynı firmalarda yaptığımız anket çalışması sonuçları, ulusal ölçekte yapılan bir dizi araştırmanın ulaştığı sonuçları paylaşmaktadır. Bildirimizi, bu bulguları bir kez daha ve toplu olarak özetleyerek bitirmek istiyoruz.

1980 ve 1990 yılları arasında incelediğimiz alt sektörlerde anket yaptığımız firmaların 1/3'ü değişik nedenlerle işyerlerini kapatmak zorunda kalmışlardır.

Aynı dönemde, yaşamını sürdürebilen işletmelerde, incelediğimiz tüm değişkenlere ilişkin bulgularca desteklenen sonuç, farklı üretim birimi kategorileri (basit meta üreticileri, imalathaneler, fabrikalar) arasında belirgin bir kutuplaşmanın tüm açıklığı ile ortaya çıkmasıdır.

Diğer bir deyişle, incelediğimiz tüm değişkenler açısından (firma büyüklükleri, yasal statü, sabit sermaye yatırımları, verimlilik, karlılık, kullanılan krediler vb) basit meta üreticileri 1980 yılında buldukları noktanın çok daha gerisinde kalırken, özellikle fabrikaların bu dönemde önemli kazanımlar elde ettikleri görülmektedir.

İkinci temel bulgumuz, özellikle büyük işletmeler düzeyinde gözlemlediğimiz karlılık artışının sabit sermaye yatırımlarının artışı veya bir başka ifade ile görece artık değer artışından çok, ücretlerdeki artışın sınırlı tutulmasından kaynaklandığıdır.

İmalat sanayi bakımından ülkenin en dinamik metropolinde yapılmamış olması, örneklem büyüklüğünün -incelenen dönemde kapanan işletme sayısının çokluğu nedeniyle- sınırlı kalması ve diğer nedenlerle, makalede ulaşılan sonuçların ülkesel düzeyde genelleştirilmesinin riskli bir girişim olacağına bilincindeyiz.

Bu nedenle eldeki bulguları yeni-liberal politikaların Ankara örneğinde kentsel ölçekte imalat sektörünü nasıl etkilediğine ilişkin ipuçları olarak değerlendirmekle yetineceğiz.

KAYNAKÇA

Booth,D.(1975),"Andre Gunder Frank:An Introduction and Appreciation " ,I.Oxall,T.Barnett,D.Booth, Beyond the Sociology of Develpment, Routledge and Kegan Paul,London.

Chilcote,R.(1974), "Dependency:A Critical Synthesis of the Literature", Latin American Perspectives ,3(4),ss.4-29.

Çelebi,I.(1991), Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, E Yayınları.

Ersoy,M.(1982), A Critique of Modernization and Dependency Schools in Urban Industrial Sector ,ODTÜ ,Basılmamış Doktora Tezi.

Ersoy,M.(1992), "Bağımlılık Okulu Eleştirisine Giriş" ,M.Ersoy (der). Emperyalizm,Gelişme ve Bağımlılık Üzerine, Verso Yayınları.

Ersoy,M.(1992a), "Kentsel Sanayi Birimlerini Sınıflandırmak", M.Ersoy (der), Gelişme ve Planlama, ODTÜ Şehircilik Bölümü.

Ersoy,M.(1993), Yeni Liberal Politikalar ve Kentsel Sanayi ODTÜ ,Mimarlık Fakültesi,Ankara.

O'Brien.P (1975), "A critique of Latin American Theories of Dependency", I.Oxall,T.Barnett,D.Booth (eds), Beyond the Sociology of Development, Routledge and Kegan Paul,London.
Türkçe Çevirisi için bkz. M.Ersoy(der), Emperyalizm,Gelişme ve Bağımlılık, Verso.

Sönmez,M.(1980), Türkiye Ekonomisinde Bunalım, Belge Yayınları.

Sönmez,M. (1992), "Dışa Açılan" Türkiye Kapitalizmi, Gerçek Yayınevi.

Şenses,F. (1989), Türkiye'de Sanayileşme, Verso Yayınları.